

ULBS

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

**ȘCOALA DOCTORALĂ INTERDISCIPLINARĂ
DOMENIUL ISTORIE**

**Piese de podoabă și vestimentație la Dunărea de Jos
(secolele VII-XI p.Chr.)**

DOCTORAND
INGRID-LINDA PETCU-LEVEI

CONDUCĂTOR DOCTORAT
PROF. UNIV. DR. HABIL. IOAN-MARIAN ȚIPLIC

*"Oamenii cred în nemurire fiindcă vor să trăiască,
nu ei ci acei ce le sunt dragi lor."*

Mircea Eliade

**UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” SIBIU
FACULTATEA DE ȘTIINȚE SOCIO-UMANE, DEPARTAMENTUL DE ISTORIE
ȘCOALA DOCTORALĂ ULBS**

**Piese de podoabă și de vestimentație la Dunărea de Jos
(secolele VII-XI p.Chr.)**

- REZUMAT -

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC
PROF. UNIV. DR. HABIL. IOAN-MARIAN ȚIPLIC**

**DOCTORAND
INGRID-LINDA PETCU-LEVEI**

Planul lucrării

Cap. 1. Argumentum. Relevanța temei și cadrul general (spațial, cultural și cronologic)	2
1.1. Obiectivele cercetării.....	3
1.2. Metodologia de cercetare.....	3
Cap. 2. Istoricul cercetării	5
2.1. Introducere.....	5
2.2. Delimitarea geografică a spațiului supus analizei.....	8
2.3. Analiza istoriografică.....	10
Cap. 3. Evoluția administrativă, militară și religioasă a Dobrogei în secolele VII-XI p.Chr.	16
3.1. Organizarea administrativă în Dobrogea sec. VII-XI.....	16
3.2. Organizarea militară în Dobrogea sec. VII-XI.....	19
3.3. Răspândirea creștinismului la Dunărea de Jos.....	22
3.3.1. Creștinarea ritualului funerar în sec. VII-XI.....	23
3.3.2. Bazilici, cimitire și descoperiri izolate de morminte (sec. IX-XI).....	30
3.3.3. Inventarul funerar în context creștin: între cutumă și ritual reglementat.....	92
Cap. 4. Tipologia pieselor de metal descoperite în morminte (secolele VII-XI)	104
I. <u>Obiecte de port</u>	104
1. Fibule.....	104
2. Catarama.....	108
3. Aplice.....	115
4. Capete de curea.....	116
II. <u>Obiecte de podoabă</u>	117
1. Inele pentru păr (inele de tâmplă).....	117
2. Cercei.....	117
3. Inele.....	121
4. Brățări.....	122
5. Cruci pandantiv.....	123
6. Pandantive.....	128
7. Coliere.....	128
8. Mărgele.....	129
9. Butoni.....	129
10. Varia.....	129
10.1. Clopoței.....	129
10.2. Agățători.....	129
10.3. Diademă.....	130
10.4. Aplică de harnașament.....	130
Considerații finale	132
Catalogul obiectelor de metal descoperite în mormintele medievale timpurii din Dobrogea (sec. VII-XI)	141
Abrevieri.....	283
Bibliografie.....	283
Lista ilustrațiilor.....	305

REZUMAT

Cuvinte cheie : *Dobrogea, secolele VII-XI p.Chr., rit și ritual funerar, necropole, creștinism, obiecte de metal.*

Studierea obiectelor de metal din secolele VII-XI p.Chr. descoperite în provinciile de pe cursul Dunării este regăsită în literatura de specialitate, însă nivelul de cunoaștere al acestei teme este mult inferior, dacă ar fi să-l comparăm cu alte studii legate de perioada Evului Mediu timpuriu de la gurile Dunării. În multe din studiile existente se perpetuează o viziune schematică asupra evoluției tipologice a pieselor de metal, în special a celor de port și podoabă.

Lucrarea de față sistematizează și sintetizează datele disponibile privitoare la istoria și importanța Evului Mediu timpuriu de la Dunărea de Jos în contextul provinciei Scythia Minor, al marilor migrații cât și al revenirii bizantine în secolele IX-XI, din prisma obiectelor de metal de port și de podoabă descoperite în mormintele medievale din Dobrogea. Abordarea lucrării este una critică, bazată pe izvoarele istorice cât și pe rezultatele cercetărilor arheologice. Informațiile obținute prin diferitele mijloace, puse cap la cap, reușesc să zugrăvească un tablou în care se poate observa rolul important pe care l-au avut orașele și așezările din acest areal în decursul istoriei. Formidabilele fortărețe, asemenea celorlalte așezări vestite ale Imperiului Bizantin, au apărut cu îndârjire interesele acestuia, fiind, totodată, importante centre de propagare a civilizației bizantine, într-un spațiu geografic care a reprezentat dintotdeauna un loc de pelerinaj pentru multe dintre popoarele lumii medievale timpurii. Consecințele dezvoltării economice realizate în regiunile de la sud de Dunăre a căror cultură materială se bizantinizează în sec. X-XI, se vor manifesta pe spații geografice mult mai mari. Ele se vor evidenția deplin în multe domenii ale culturii materiale din Țările Române în veacurile următoare¹.

Nu în ultimul rând, cercetarea arheologică din ultimele două decenii, a adus numeroase noi contribuții la cunoașterea proceselor istorice desfășurate aici. Sintetizarea informațiilor disponibile până în acest moment va fi un important instrument de lucru pentru cercetătorii perioadei și va putea oferi o bază de pornire pentru înțelegerea complexului proces istoric al arealului propus spre studiere.

Specificăm faptul că în elaborarea lucrării s-a utilizat inclusiv material inedit provenit din cercetările arheologice desfășurate în siturile dobrogene, dar și materialul publicat în diverse lucrări referitoare la perioada analizată.

¹ VÎLCEANU 1972, p. 415.

Până în prezent, nu există nici o lucrare care să cuprindă un studiu amănunțit, un catalog al pieselor de metal de port și de podoabă, o analiză corectă care să ofere explicații în legătură cu rolurile simbolistic și practic ale obiectelor.

Lucrarea cuprinde un număr de patru capitole.

Capitolul I este consacrat obiectivelor studiului, dar și instrumentelor metodologice alese pentru fundamentarea demersului.

Istoricul cercetării dar și perspectiva critică a analizării datelor, reprezintă tema celui de-al II-lea capitol. Tot aici este prezentată o statistică a bibliografiei de specialitate dedicată subiectului prezentului studiu precum și teritoriului dobrogean. Acest capitol este structurat sub forma unei analize istoriografice cuprinsă între anii 1949 și 2021.

Un capitol foarte important este capitolul al III-lea, în care sunt prezentate situațiile politico–militare și administrative din Dobrogea, în perioada secolelor VII-XI. Acest capitol cuprinde la rândul său alte trei subcapitole care fac referire la: organizarea administrativă a teritoriului Dobrogei în sec. VII-XI, organizarea militară a Dobrogei în sec. VII-XI și răspândirea creștinismului la Dunărea de Jos. Cel din urmă cuprinde la rândul său trei subcapitole: creștinarea ritualului funerar în sec. VII-VIII, bazine și cimitire din Dobrogea (sec. IX-XI) și inventarul funerar în context creștin: între cutumă și ritual reglementat.

Sinteza descoperirilor este dezvoltată în capitolul al IV-lea, dedicat obiectelor de metal de port și de podoabă descoperite în contexte funerare. El a fost împărțit în două subcapitole: obiecte de port și obiecte de podoabă, urmat apoi de consideratiile finale precum și de catalogul obiectelor de metal.

Pentru orice început de cercetare trebuie conturată, într-o formă sau alta, o structură compactă, aceasta fiind reflectată în metodologia de lucru care este în strânsă legătură cu obiectivele propuse.

Metodologia cuprinde toate demersurile, instrumentele și metodele aferente întocmirii studiului asupra pieselor de podoabă și vestimentație.

Lucrarea de față se încadrează într-un curent științific pozitivist, abordând o temă destul de complexă și de nișă, fiind un instrument de lucru pentru viitor din perspectiva materialului bogat pe care îl colectează, structurează, tipologizează și îl încadrează cronologic. Acest demers are rolul de a contura o lucrare calitativă și nu neapărat cantitativă.

Înainte de metodele de elaborare, este stabilită aria teritorială și cronologică a cercetării. Tehnicile folosite sunt diverse, concentrate asupra catalogului. Pe baza acestui fapt demersul științific are o abordare deductivă, iar îmbinarea cu metoda comparativă,

utilizând lucrările de specialitate atât naționale cât și internaționale, conturează o viziune largă și bogată asupra subiectului.

La baza lucrării există activități specifice domeniului arheologic, localizarea pieselor și a contextelor, realizarea unei baze de date compatibilă cu programele geo-informatic, analiza multiculturalității și diversității populațiilor din teritoriul studiat cât și baza simbolistică a obiectelor în cadrul ritualului funerar, cutumă dintre păgânism și creștinism.

Tipologizarea materialului este rezultatul activităților de cercetare specifice studiului patrimoniului arheologic, descrierii pieselor și întocmirii unor fișe tip pentru fiecare obiect, precum și al parcurgerii bibliografiei de specialitate.

Constituirea catalogului cu piesele din metal cuprinde:

- date despre locul descoperirii piesei, făcând referire strict la obiectele identificate în contexte funerare;
- descrierea piesei: formă, decor, dimensiuni, încadrare culturală;
- bibliografie: inedită sau publicată cu numele autorului, anul publicării, studiul în care a fost publicată etc.
- locul unde se afla piesa (după caz);
- ilustrația: fotografie sau desen (după caz).

Lucrarea de față este dedicată pieselor de podoabă și vestimentație din metal, descoperite în contextul necropolelor Dobrogei medievale din secolele VII-XI. Studiul sistematizează și sintetizează materialele publicate, prin dezvoltarea unei tipologii detaliate a celor mai populare tipuri de cercei, inele, brățări, piese de podoabă și vestimentație din metal. Lucrarea surprinde apoi dezvoltarea diferitelor tipuri de bijuterii prin specificarea cadrelor de distribuție cronologică și geografică a fiecăruia dintre aceste tipuri și a valorii lor ca indicator etno-cultural.

Cercetarea se bazează pe materiale din diferite surse. Cele mai multe provin din publicațiile de specialitate precum și dintr-un lot inedit descoperit în anul 2011 în necropola de la Valu lui Traian, jud. Constanța. Aria geografică a cercetării include regiunile României și Bulgariei medievale aflate în teritoriul Dobrogei. Din această zonă au fost selectate obiectele descoperite în necropole, precum și cele găsite în cadrul mormintelor izolate.

Sistematizarea obiectelor metalice oferă un bun punct de plecare pentru trasarea proceselor culturale dinamice din Dobrogea medievală. Piese de podoabă confecționate din aliaje de bronz au devenit foarte populare în rândul populației obișnuite. Unele dintre ele au imitat foarte atent forma și decorarea modelelor din materiale prețioase. Astfel de fenomene culturale, caracteristice grupurilor sociale înalte, au început să pătrundă în

populația obișnuită și au dat societății o expresie culturală omogenă. Bijuteriile din epoca medievală nu erau doar obiecte de lux, ci și o caracteristică ale statutului social. Acest lucru a determinat semantica lor mai largă precum și importanța lor în diferite rituri marcând tranziția între ciclurile de viață (exemplul nunților)². La cel mai înalt nivel, ornamentului i s-au dat noi caracteristici care l-au transformat într-o regalia a conducătorului. Tezaurul de la Preslav deține un loc esențial printre descoperirile perioadei creștine. Acestea sunt cele mai luxoase podoabe din această perioadă găsite vreodată, nu numai în vechea cultură bulgară, dar și din întreaga Europă, și demonstrează nivelul ridicat de artă al bijutierilor³. Bijuteriile de la Preslav își găsesc cea mai apropiată analogie cu obiectele asociate de obicei celor realizate în atelierele împăratului din Constantinopol, unde a fost păstrată și aplicată tehnica sofisticată a emailării. Deși nu fac obiectul studiului nostru este important să le amintim ca analogie. Descoperirea unor obiecte cu un decor similar în zona primei capitale bulgare arată că bijuteriile de lux smălțuite au ajuns să fie folosite de familia conducătorului bulgar și de aristocrația capitalei bulgare în secolele VIII- X⁴.

Studierea pieselor de podoabă și vestimentație medievală oferă date importante pentru urmărirea proceselor culturale și economice din vechea societate bulgară și a popoarelor care au locuit pe teritoriul Dobrogei. În același timp, studierea așezămintelor de cult și a monumentelor ecleziastice ne oferă un context cultural de influențe și interacțiuni, într-o perioadă în care schimbările religioase și politice și-au pus amprenta asupra populațiilor din această zonă.

Fibulele sunt întâlnite destul de rar întâlnite în contextele funerare și, odată cu sfârșitul secolului al VI-lea, își pierd din importanța pe care o aveau în perioada secolelor anterioare, fiind înlocuite cu alte obiecte de prindere.

Catramele, a doua categorie de material studiată, ocupă un rol important în moda secolelor VI-VII, fiind împărțite pe mai multe tipuri, având ca reper distinctiv, placa fixă sau mobilă decorată în diverse moduri⁵. Având una dintre cele mai mari ponderi dintre obiectele studiate, după cercei, catramele au fost descoperite atât în așezări cât și în morminte. În cadrul funerar, acestea sunt, în general, poziționate în zona bazinului. În mare parte, catramele par a fi atribuite mormintelor de bărbați.

² GRIGOROV 2007, p. 107.

³ GRIGOROV 2007, p. 107.

⁴ GRIGOROV 2007, p. 107.

⁵ DAMIAN 2015, p. 141.

Aplicele erau folosite atât pentru rolul estetic, cât și pentru cel practic, ele oferind o paletă destul de extinsă asupra tipologiei. Având rolul de a decora și a întări curelele și piesele de centură, aplicele erau confecționate prin turnarea materialului folosit, de obicei bronz sau fier⁶. Ele se împart în mai multe categorii: aplice circulare, ovale, în formă de inimă, cordiforme și varia. Având de cele mai multe ori dimensiuni mici, pot fi simple sau cu diverse ornamente, realizate prin incizii de diferite forme geometrice sau mici modele în relief.

Capetele de curea aveau rolul, la fel ca piesele precedente, atât de a înfrumuseța centura, cât și de a oferi o ținută corectă a curelelor. Deoarece erau plasate la extremitatea liberă a curelei, capetele, din cauza greutatei, țineau cureaua dreaptă. Asemenea piese sunt frecvent întâlnite în mediile militare, fiind utilizate pe o perioadă mare de timp⁷. Cele două capete de curea prezentate în această lucrare au fost descoperite într-un mormânt de înmormântare de la Runcu. Mormântul a fost atribuit unui luptător avar din perioada secolului al VII-lea⁸.

Inelele pentru păr sau de tâmplă se regăsesc adesea în morminte, amplasate în dreapta sau stânga craniului. Aceste mici inele puteau fi utilizate pentru înfrumusețarea urechii purtătorului, pentru împodobirea părului sau pentru panglicile/bentițele cu care se prindea/împletea părul⁹.

Cea mai mare pondere a descoperirilor o au cerceii de diferite tipuri. Cel mai întâlnit tip, sunt cerceii formați dintr-o verigă simplă. Aceștia erau utilizați atât pentru împodobirea urechilor, cât și pentru împodobirea articolelor vestimentare. Ca întindere cronologică, putem afirma că au fost „supraviețuitorii” trecerii de la păgânism la creștinism, fiind obiecte mult prea ne semnificative pentru a deranja ritul de trecere sau pentru a se modifica foarte mult, odată cu trecerea timpului. Descoperirile din necropole arată că cerceii erau purtați în principal de fete și femei tinere dar și de bărbați. În necropolele păgâne se regăsesc într-un procentaj de 2-6% din morminte. Un lucru important de sesizat este că doar un singur cercel se găsește în majoritatea mormintelor păgâne.

Cerceii au fost prelucrați în diferite moduri. Printre acestea se regăsesc tehnica presării, granulării, filigranării sau cizelării. Execuția necesită o oarecare atenție specială, iar

⁶ TOMEGEA 2011-2012, p. 211.

⁷ PETCU 2015, p. 76-77.

⁸ TALMAȚCHI et. al. 2020, p. 109-110.

⁹ FIEDLER 1992, p. 171.

meșterii care prelucrau materialele dădeau dovadă de îndemânare și experiență în execuție. Majoritatea pieselor a fost fabricată în ateliere bizantine din Balcani¹⁰.

În funcție de formă, decor și tehnică, inelele sunt împărțite în nouă tipuri. Erau purtate de femei și copii, mai rar de bărbați. Inele „pentru bărbați” erau mai solide și cu un diametru relativ mare. Inelele se găsesc mai des în morminte decât în așezări și erau cel mai adesea concepute pentru a fi purtate de femei pe al patrulea deget. În perioada păgână, inelele deschise s-au răspândit pe scară largă. Majoritatea descoperirilor sunt făcute în fortificații unde avem dovezi ale prezenței garnizoanelor bizantine la sfârșitul secolelor X-XI. Pe lângă celelalte bijuterii, inelele erau considerate obiecte cu un puternic caracter apotropaic. Inelele au jucat un rol important în ceremoniile de nuntă ca semn nupțial. Există date care ne arată că mare parte din elita bulgară a împrumutat de la împărații bizantini tradiția acordării inelelor ca semn de vasalitate. Aceasta a fost funcția inelului de aur găsit în Pliska, a cărui gravură spune: „*Aceste inele sunt date de arhon (conducătorul)*”¹¹.

Brățările de bronz, au fost perpetuate din antichitate până în Evul Mediu și chiar perioada modernă¹². Printre diversele modele se numără și o brățară cu capete zoomorfe, ilustrând un cap de șarpe sau pasăre¹³, analogie similară regăsindu-se la Dinogetia¹⁴, unde se mai disting încă alte trei tipuri de brățări: dintr-o singură tijă, din sârme răsucite și brățări din foaie metalică¹⁵.

Brățările de argint din zona studiată se regăsesc la Dinogetia¹⁶ și Issacea¹⁷, aceste exemplare fiind databile în secolul al XI-lea¹⁸.

Obiect cu o puternică simbolistică creștină, crucea reprezintă unul dintre însemnele fundamentale ale acestei religii, împreună cu cercul și pătratul. În cadrul simbolic al figurilor geometrice, cercul ocupă un loc important, alături de cruce, pătrat și triunghi. Este simbolul perfecțiunii, omogenității, al mișcării eterne care nu are nici început, nici sfârșit.

În Dobrogea se regăsesc, în diferite moduri, foarte multe reprezentări ale simbolului crucii. Fie că vorbim de crucile incizate în cretă la bisericuțele rupestre de la Murfatlar sau din grottele de la Dumbrăveni¹⁹, fie de crucile de tip medalion găsite pe tot teritoriul

¹⁰ TEODOR 1981, p. 68.

¹¹ GRIGOROV 2007, p. 104.

¹² CORBU 2004, p. 179.

¹³ DIACONU 1972, p. 148, fig. 60, 2.

¹⁴ BARNEA 1967, p. 291, fig. 172, 10.

¹⁵ BARNEA 1967, p. 290.

¹⁶ BARNEA 1967, p. 290, p. 291, fig. 172, 17-18.

¹⁷ VASILIU 1984, p. 133, IV, 39, pl. V, 5.

¹⁸ BARNEA 1967, p. 290, VASILIU 1984, p. 133.

¹⁹ DAMIAN 2015, p. 146.

dobrogean, acestea au o profundă conotație religioasă, fiind, de asemenea, foarte importante din punct de vedere stilistic și artistic. Reprezentările cu Iisus, cu Maria sau a schițele unor scene biblice sunt definitorii pentru arta bizantină²⁰.

Crucile relievar, printre cele mai răspândite tipuri în Dobrogea, pot avea diverse reprezentări. Cele cu Iisus Christos în scena răstignirii se regăsesc la Valu lui Traian²¹, Hârșova²², Nufăru²³, Oltina²⁴. Acestea sunt atribuite secolelor X-XII și se regăsesc în teritoriile aflate sub influența Imperiului Bizantin²⁵.

Clopoțeii sunt descoperiți în număr destul de mic în necropolele studiate. Ei au fost identificați în mormintele de copii de la Istria-Capul Viilor²⁶ și Balcic²⁷. Deși clopoțelul în sine pare să facă parte dintr-un complex de obiecte de harnașament, includerea acestuia în cadrul funerar, în dreptul brațelor, ne face să credem că erau utilizați sau reutilizați ca jucării.

Doar două agățători sunt prezentate în lucrarea de față, iar ambele au fost descoperite în necropola de la Valu lui Traian. Prima, compusă dintr-o sârmă de bronz îndoită care trece printr-o altă bucată (probabil ruptă din obiectul pe care îl atârna), iar a doua, turnată. Agățătorile sunt obiecte comune, ce puteau fi utilizate la majoritatea obiectelor metalice.

Dintre toate bijuteriile, diademele au un caracter pronunțat reprezentativ. Acest tip de bijuterie a fost răspândit pe scară largă în antichitate. Numărul diademelor din Evul Mediu este relativ mic. Probabil oamenii foloseau echivalentele lor realizate din material perisabil, cum ar fi țesături sau piele, fiind decorate ulterior cu broderii²⁸. În Dobrogea diademele sunt foarte rare în contexte funerare, singurul exemplar fiind cunoscut în necropola de la Satu Nou²⁹. Luând în considerare încărcarea semantică specifică a bijuteriilor, putem presupune că diademele erau folosite atât în timpul ceremoniilor, cât și în expunerea din punct de vedere al statutului social.

Aplica descoperită la Valu lui Traian în anul 2011 în mormântul M86 este una dintre cele mai interesante piese ale studiului de față. Descoperită într-un mormânt de bărbat, la aproximativ 30 cm de pelvis, aplica este o piesă de harnașament refolosită, ce se prindea pe fruntea calului³⁰. De dimensiuni destul de mari, turnată în bronz și apoi prelucrată, aplica

²⁰ DAMIAN 2015, p. 146.

²¹ CUSTUREA 1999, p. 303.

²² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1992, p. 349.

²³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 379, p. 728/ pl. III/4.

²⁴ CUSTUREA, PARASCHIV-TALMAȚCHI, 2009, p. 486

²⁵ ȘTEFAN, *et. al.* 1967, p. 362, CUSTUREA, PARASCHIV-TALMAȚCHI 2009, p. 486

²⁶ FIEDLER 1992, p. 433, Taf 17, 6.

²⁷ DONCEVA-PETKOVA, APOSTOLOV, RUSSEVA 2016 p. 201, Taf. CXXI/2.

²⁸ GRIGOROV 2007, p. 105.

²⁹ MITREA 1961, p. 557, Fig. 6/3.

³⁰ KRUMOVA 2001, p. 67, fig.3.

este de forma unei frunze cu marginile semi-rotunjite. Pe placa superioară are incizii care par a fi folosite pentru a fi cusută pe piele, având imprimare urmele materialului cu care a fost cusută. În centrul acesteia, se află o incizie decorativă, înconjurată de un decor vegetal. Pe partea inferioară sunt două nituri care ajutau la prinderea obiectului de curea.

Acest tip de piesa de harnașament pare a fi atribuită pecenegilor, care s-au stabilit între Dunăre și Munții Balcani, preferând coasta Mării Negre³¹.

Studierea pieselor de podoabă medievală este o etapă importantă în înțelegerea și descrierea modului dinamic al proceselor economice și religioase, care se dezvoltă în vechea societate din secolele VII-XI.

După cum se poate observa, numărul pieselor de podoabă și vestimentație realizate din metal și descoperite în contextele funerare din Dobrogea este relativ mic (335 prezentate în lucrarea de față). Acest lucru este rezultatul instabilității politice și religioase din zonă, dar și a celei economice. Oamenii refoloseau toate materialele la care aveau acces și doar o mică parte a populației își permitea să se lipsească de anumite obiecte pentru a le depune ca ofrandă în morminte. Cu siguranță, aceste obiecte reflectă statutul social, chiar dacă materialele din care erau confecționate nu sunt neapărat prețioase, valoarea fiindu-le conferită prin puterea imitației. De asemenea, odată cu generalizarea creștinismului, ele se găsesc mai rar, fiind impuse noi reguli în ceea ce privește ritualul funerar. Anumite tradiții păgâne au fost purtate din generație în generație primind o nouă însemnătate, de această dată, creștină.

În concluzie, inventarul funerar are o importanță majoră atât din punct de vedere simbolic, religios, cât și social, aceste caracteristici fiind, în cele mai multe cazuri, legate între ele. Ritualul a început să fie reglementat odată cu îngroparea defuncțiilor în spațiul de lângă zidurile bisericii, considerându-se loc sacru pentru cei aleși, smeriți, care au avut o viață „curată”, dar și pentru păgânii care s-au căit și au trecut de partea cea dreaptă, acest lucru fiind generalizat în secolul IX. Crearea cimitirului creștin apare ca urmare a interdicției amestecului de morminte păgâne cu cele creștine. Evident că odată cu implementarea solidă a creștinismului, inventarul scade considerabil, de multe ori acesta fiind pus în strânsă legătură cu manifestările păgâne. Creștinismul a implementat ideea că importante sunt faptele, nu bunurile materiale. Privind în ansamblu, este posibil să faci un om să se lepede de propriile credințe pentru a fi integrat în societate și în spațiul sacru, dar nu poți să îl faci

³¹ KRUMOVA 2001, p. 65.

să uite proveniența etnică și obiceiurile purtate de generații, unele obiceiuri păgâne fiind metamorfozate în ritualuri creștine.

Bibliografie selectivă

- BARNEA 1967 – Ion Barnea et al., *Dinogeția, Așezarea feudală timpurie de la Biserica Garvăn*, București, 1967.
- BARNEA 1977 – Ion Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, 1977, p. 121-181.
- BREZEANU 2004 – Stelian Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*. București, Editura Meronia, 2004.
- CHIRIAC, PAPASIMA 2000 – Costel Chiriac, Teodor Papasima, *Un străvechi așezământ creștin dobrogean – complexul monastic de la Dumbrăveni (județul Constanța)*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, volum editat la aniversarea de 10 ani de arhipăstorire a Înalt Prea Sfințitului Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000, p. 222-234.
- CLIANTE et al. – Traian Cliante et al., *Valu lui Traian, com. Valu lui Traian, jud. Constanța (Autostrada Medgidia-Constanța) Punct: km. 197+700-198+700*, în CCA, 2012, Campania 2011, p. 294-295.
- CURTA 2009 – Florin Curta, *Some remarks on ethnicity in medieval archaeology*, în Florin Curta, *Text, Context, History and Archaeology, Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*, Victor Spinei (ed.), București-Brăila, 2009.
- CURTA 2013 – Florin Curta, *Seventh-century fibulae with bent stem in the Balkans*, *Achaeologia Bulgarica* 17, no.1, 2013, p. 49-70.
- CUSTUREA 1999 – Gabriel Custurea, *Câteva cruci relicvar descoperite în Dobrogea*, *Pontica*, 32, p. 333-304.
- CUSTUREA, PARASCHIV-TALMAȚCHI 2009 - Gabriel Custurea, Cristina Paraschiv – Talmațchi, *Obiecte creștine descoperite la Oltina (jud. Constanța)*, *Pontica*, 42, p. 485-492.
- DAMIAN 2015 – Oana Damian, *Bizanțul la Dunărea de Jos (secolele VII-X)*, Brăila, 2015.
- DAMIAN, DAMIAN 1995-1996 – Oana Damian, Paul Damian, *Elements chrétiens de l'époque byzantine au Bas Danube*, *Pontica* 28 – 29 (1995-1996), p. 233 – 244.

- DONCEVA, PETKOVA, APOSTOLOV, RUSSEVA 2016 – Lyudmila Donceva Petkova, Kircho Apostolov, Victoria Russeva, *The proto-bulgarian necropolis near Balchik*, Sofia, 2016.
- FIEDLER 1992 – Uwe Fiedler, *Studien zu Graberfeldern des. 6 bis 9 Jahrhunderts an der unteren Danou*, Bonn, 1992.
- GRIGOROV 2007 – Valeri Grigorov, *Metal jewellery from medieval Bulgaria (7th-11th C.)*, Sofia, 2007.
- KRUMOVA 2001- Teodora Krumova, *Secondary usage of pecheneg bridle-bosses as dress decoration*. *Archaeologia Bulgarica*, V, 3, 2001, Sofia, p. 65-70.
- MADGEARU 1993 – Alexandru Madgearu, *Despre cataramele de tip „Pápa” și nele probleme ale secolului al VII-lea*, *SCIVA*, 44, 1993, 2, p.171-183.
- MADGEARU 1997 – Alexandru Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, Editura Universității din București.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984 a – Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Descoperiri mărunte de la Isaccea (sec. X – XIV)*, *Peuce* 9 (1984), p. 237 – 255.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984 b, Gheorghe Mănucu Adameșteanu, *Elemente de cultură bizantină la Gurile Dunării*, *Peuce*, 9, p. 375-388, p. 725-732.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1991 – Gheorghe Mănucu Adameșteanu, *Un mormânt de secol X descoperit la Niculițel*, *Peuce*, 10, 1991, p. 361-364.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1992 – Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Cruci relicvar de tip bizantin descoperite în sudul Dobrogei (Des croix-reliquaire de type byzantin decouvertes au sud de la Dobroudja)*, *Pontica*, 25, 1992, p. 349-354.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, STĂNICĂ, POLL 2008 – Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Aurel Stănică, Ingrid Poll, *Cruci relicvar descoperite la Ostrov – Beroe, județul Tulcea*, *Peuce*, S.N. 6, 2008, p. 305-323.
- MITREA 1961 – Bucur Mitrea, *Șantierul arheologic Satu Nou, Necropola feudal timpurie nr.1*, *MCA*, 7, 1961, p. 551-560.
- PARASCHIV-TALMAȚCHI *et. al.* 2020 – Cristina Paraschiv-Talmațchi, Aurel Daniel Stănică, Constantiv Șova, Gabriel Custurea, *Mixobarbarii din*

Dobrogea în contextul lumii bizantine (secolele VI-XIII)/ Mixobarbaroi from Dobruja in the context of the Byzantineworld (6th-13th century), Catalog de Exoziție, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020.

PETCU 2015 – Radu Petcu, *Contribuții privind orașul Ulmetum în sec. IV-VI p. Chr.: Tipologia și analizele obiectelor de metal*, Manuscris, Teză de Doctorat, Iași 2015.

PETCU-LEVEI 2021 – Ingrid Petcu-Levei, *Câteva date despre simbolistica crucilor din Dobrogea în secolele IX-XI p. Chr.*, Ex Ponto Nr. 1-2 (68-69), 2021, p. 160-165.

PETRE 1987 – Aurelian Petre, *La romanité en Scythie Mineure : IIe-VIIe siècles de notre ère : recherches archéologiques*, București: AIESEE, 1987.

PINTER, DOBRINESCU, DRAGOTĂ, KELEMEN 2011 – Zeno Karl Pinter, Cătălin Ionuț Dobrinescu, Aurel Dragotă, Beatrice Kelemen, *Cercetări preliminare în necropola medievală de la Capidava (com. Topalu, jud. Constanța) Preliminary Research in Capidava Medieval Necropolis (Topalu com., Constanța County)*, Pontica, nr. 44, p. 387-400.

ȘTEFAN *et al.* 1967 – Gheorghe Ștefan, Ion Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinigeția I Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, București, 1967.

VÎLCEANU 1972 – Dan Vîlceanu, *Situația meșteșugurilor în Dobrogea în secolele X-XII*, Pontica 5, 1972, p. 401-416.